

Az ellenség neve és képe

Tóth Szergej

„*Férgek, migráns tetvek*” – így posztolgat egy rendőr Röszkén.
„Magyarország több menekültöt toloncolt ki, mint ahányat befogadott”¹.

E rövid tanulmány és az alapjául szolgáló 2015. október 10-ei adai előadás aktualitását az adta, hogy 2015 nyarán a magyarországi és a szerbiai közvéleményt is egyre jobban foglalkoztatta a Koszovóból, Afganisztánból, Szíriából stb. stb. egyre nagyobb számban érkező *bevándorlók* (vagy *disszidensek, emigránsok, expatriáltak, hontalanok, kibujdosók, kiköltözők, kivándorlók, kitelepülők, menekültek, migránsok, száműzöttek stb.*) sorsa².

Az előadás megtartása előtt, már 2015. júniusban lezajlott a magyarországi kormány „menekültellenes plakátkampánya”, augusztusban hatályba léptek az ideiglenes határzár létesítéséről szóló egyes törvények. Ugyan ebben a hónapban jelentek meg nagy számban a menekültek a budapesti Keleti pályaudvaron, szeptemberben pedig a „jogi határzár” teremtette meg a feltételeit annak, hogy a magyar szerb határon fizikai határzár is létesülhessen (NATO-kompatibilis pengés drót, vagy katonai nevén GYODA (gyorsan telepíthető drótakadály, ill. kerítés formájában). Miközben voltak már jelek a bevándorlók megítélésének befolyásolására (pl. egyes tévékben a feltehetően érzelmeket mozgósít(ha)tó gyerekek képeinek feltűnő hiánya, a gyerekeket felrúgó operatőr körül kibontakozott sajtópolémia stb.), az előadás időpontjában még nem áll(hat)tak rendelkezésemre tényszerű adatok (pl. közvélemény kutatások), amelyekből levonható lett volna bármilyen következtetés arra vonatkozóan, hogy van-e összefüggés a média egy részén keresztül sugallt ellenségkép és a menekültekkel kapcsolatban kialakult valós vélekedés között³.

Ugyancsak nem álltak rendelkezésemre semmiféle mérések arra vonatkozóan, hogy az emberek gondolkodásában mennyire kapcsolódott össze a *félelem* és a *bevándorlás* fogalma, mennyire adott hitelt a lakosság a menekültekkel kapcsolatos konspirációs elméleteknek, valamint nem ismertem a magyarországi kormány kezdeményezte *Nemzeti konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról* című „menekültellenes kérdőív” eredményeit sem.⁴ Úgyszintén még nem hallgathattam meg a szegedi *Hatalom jelei, képei és terei* című konferencián elhangzott Mózes Dorottya nyelvész *A menekültkérdés diskurzusa: az idegenség, az ellenség és a határzár szemiotikája felé* című előadását sem, melynek egyik, a menekültkérdéssel és a média nyelvhasználatával összefüggő gondolatát szeretném idézni:

„A kormányzati retorika a *menekült* szó használatát kerüli. Amikor nagyon ritkán mégis előfordul, akkor jellemzően nem önállóan, hanem direkt

---

¹ Az idézetek forrása: <http://nol.hu/belfold/fergek-migrans-tetvek-igy-posztolgat-egy-rendor-roszken-1559805>; Fekete Gy. Attila: Menni lehet, jönni alig. *NSZ. LXXIV. évf. 1. szám.*

² „Továbbra is a bevándorlás kérdése foglalkoztatja leginkább az európai közvéleményt – derül ki az Eurobarométer 2015. november 7. és 17. között készített, szerdán közzétett őszi felméréséből”. [http://migracio.mandiner.hu/cikk/20151223_a_bevandorlas_kerdese_erdekli_messze_legjobban_europat]

³ Lásd: „Vérfagyasztó dolgokat lehet olvasni a kutatásban, amit a Medián csinált a HVG számára a menekültekkel kapcsolatban. Így például szeptember óta 66-ról 83 százalékra nőtt azok aránya, akik elutasítják a menekültek befogadását, az emberek 23 százaléka a terrortámadásoktól és a migránsoktól fél a legjobban.” [<http://444.hu/2015/12/19/egyre-jobban-felunk-a-menekultektol-mar-alig-van-aki-befogadna-oket>]; Hann Endre, Róna Dániel: A kormányzati kampány elérte a célját. 2015. december 19. [http://hvg.hu/itthon/20151219_a_menekultugy_a_kozvelemenyben_osszeesku]

⁴ Lásd: Jobb félni? Medián-felmérés a menekültválságról. 2015. október 07. [<http://www.median.hu/object.c38fa2c9-5bc2-40c9-ae38-bab515a5f172.ivy>]; [<http://nemzetikonkonzultacio.kormany.hu/>]

tagadást, elutasítást kifejező szókapcsolatban pl. „ők nem igazi menekültek, nem az életükért futnak”(…) A menekült státuszt jelzős szerkezet mint „valódi menekült” ratifikálódik (…) ezzel áll szemben az, hogy az érkezők többsége *megélhetési, illegális vagy gazdasági bevándorló*, aki „menekültnek állítja be magát” (…) A jogi határzár bevezetésével gyakran használt és fontos diszkurzív szerepet töltenek be az *illegális határátlépők* és *határsértők* terminusai, illetve a magyar nép ellentétpárjaként konstruált orientalista megnevezések sora: *népvándorlók (hada), honfoglalási tömegek*, melyek a menekülteket a magyarokat lerohanó, veszélyeztető tömegként ábrázolják, pl. *csordák, muszlim hordák, bűnözők …*” (Mózes Dorottya 2015)

Ezek után, amennyiben feltenném azt a kérdést, hogy a politika a saját szempontjai szerint folytatott kommunikációja érdekében hogyan befolyásol(hat)ta tudatosan a nyelvhasználaton keresztül az emberek menekültekkel kapcsolatos véleményalkotását, akkor Janusz Banczerowskitól kölcsönöznék egy általánosságban megfogalmazott lehetséges választ:

„Nem újkeletű a kísértés, hogy a hatalom az általa megkövetelt társadalmi magatartások, gondolkodási és minősítési módok kialakítására használja fel a nyelvet. Ez általában a demokratikus intézmények nélküli társadalmakra jellemző, de a jelenség megtalálható a demokratikus közéletben is. A nyelv funkciója ez esetben tulajdonképpen csak a meggyőzésre korlátozódik, vagyis a vevő kényszerítésére, hogy az adó nézeteit fogadja el egyedüli igaznak és helyesnek. A nyelv így nem tölti be az információközvetítés természetes szerepét, és a manipuláció eszközévé válik.” (Bańcerowski 1997: 190-203).

Amennyiben a politika és a nyelv, az ideológia és a nyelv, a világnézet és a nyelv fogalompárok a hatalmat gyakorlók és a hatalomban nem részesülők között folytatott kommunikáció tükrében vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a nyelv(használat) ideológiailag és politikailag is differenciált lehet. Egy nyelv szókészlete és a nyelvhasználat gyakran pontos képet adhat a társadalomban zajló folyamatokról, a társadalom tudati állapotáról, és azokról a törekvésekről is, amelyek egy adott politika vagy ideológia megerősítését szolgálják. Az egyes társadalmi csoportoknak, a különböző politikai és ideológiai nézeteket vallóknak nincs ugyan teljesen külön „nyelve”, viszont nyelvezetük egyes sajátosságai jelezhetik világnézetük alapvető vonásait és az ideológiákhoz, egy adott politikához való viszonyukat (lásd erről: Tóth 1994; 1998; 2002; 2004).

Az embereket *kényszerítés* révén vagy akár rendszerűen működő feltételek megteremtésével is rá lehet venni arra, hogy érdekeikkel szemben cselekedjenek vagy tegyenek meg bizonyos dolgokat, ítéljenek meg valamit vagy valakiket, viszont ebben az esetben semmiféle meggyőzésről nem beszélhetünk, mert akiket kényszerítenek, azoknak nem kell egyetérteniük azzal, hogy a magatartásuk helyénvaló, számukra is előnyös és értékítéletük meggyőződésüknek megfelelő. A legtöbbször ilyen esetben többnyire tudatában is vannak a meggyőzés szándékának. A *manipulációval* is hatékony eszköz lehet, mert esetében az alanyok nincsenek tudatában a befolyásoló/befolyásolás szándékának (lásd erről részletesen: Síklaki 1994; Zentai 1998).

A *rábeszélés* is a befolyásolás egyik eszköze. Ez olyan szimbolikus stratégiákon nyugszik, amelyek a meggyőzni kívánt félben érzelmeket válthatnak ki, és ez az, ami gátol(hat)ja a felelős, érték- és meggyőződés alapú döntéshozatali folyamatot. A szociálpszichológia és a nyelvészet az emberek befolyásolásának eszközeinek tekinti a *propagandát* is, mely általában egy eszmerendszer vagy ideológia elfogadtatását szolgálja egy közösséggel, ha kell hazugsággal, ha kell manipulációval. És a propaganda mellett említhetjük meg a *demagógiát* is, amely

általában a hallgatóság érzelmeivel manipulálva mozgósít valamilyen aktuális cselekvésre (jelen esetben ez a *ne fogadd be!*)⁵.

A hatalomnak, a médiának tehát bőséges eszköztára van ahhoz, hogy a mindenkori érdekeinek megfelelően befolyásolja az emberek véleményalkotását, kialakítson, előidézzen vagy megerősítsen valamivel vagy valakikkel szembeni akár pozitív, akár negatív hozzáállást vagy attitűdöt. A leghatékonyabb, érvényességét tekintve hosszan tartó és főleg „becsületes eszköz” természetesen az észérveken alapuló *meggyőzés* lehetne. Ez viszont – túl azon, hogy önmagában sem egyszerű folyamat – szembe mehet az emberek korábban megszerzett és magáévá tett, magáénak érzett ismereteivel, gondolataival, meggyőződésével, ezért aztán nem gyorsan megvalósítható és gyakran nem is hatékony (Tóth 2008; 2009). Esetünkben könnyebb tartósan összekapcsolni a *bevándorlás*, a *félelem*, az *ellenség*, az *idegen* fogalmakat úgy, hogy annak az legyen a végeredménye, hogy az emberek tényleges tapasztalataikkal szemben ellenségesen viszonyuljanak azokhoz, akik egyébként már nincsenek is fizikai valójukban jelen⁶.

Az ellenség neve című tanulmánygyűjteményben a szerzők „nem az obligát pszichológiai vagy szociológiai leckét mondják fel, hanem az ellenségteremtés nyelvi eszközeit és jelentéstani struktúráit – az ellenség fogalmait, neveit, retorikáit, szimbólumait” – vizsgálták.” (Szabó 1998: 7) A könyv szerkesztője, Szabó Márton a kötet előszavában a következőket írja:

„Az ellenségnevekben ősi tudások, mitikus konstrukciók élednek újjá. Mindenekelőtt a világ kettéosztása jóra és rosszra, rendre és káoszra, Isten és Sátán művére. A politikai ellenségkonstrukciók már nélkülözik a mítoszok és vallások mélységét, világmagyarázó erejét, de manírjuk és észjárásuk tovább él. A közélet színterein is van káosz, bűn és Sátán, csak éppen új alakban és más nevekkel jelenik meg: kommunista, burzsoá, imperialista, magyar, bozgor, zsidó, liberális, nacionalista. A szemantikai oppozíciós kategóriák áttekinthetővé és veszélyessé teszik a világot, felhasználóját felmentik a töprengés és a felelősség alól. Igazolásukat önmagukban hordják: aki ellenségesen néz a világra, arra a világ is ellenségesen fog visszanézni.”
(Szabó 1998: 10–1)

Az eddigi Banczerowski Janus, Mózes Dorottya és Szabó Márton féle gondolatokhoz és természetesen a 2015. évben egész Európát felkavaró menekültválság jobb megértéséhez szeretném felidézni néhány előző tanulmányomban már közzé tett példáimat azzal a megjegyzéssel, hogy a különböző korokban és társadalmakban a hasonló politikai és hatalomgyakorlási módszerek megközelítőleg azonos nyomokat hagynak a nyelvekben, és a hasonló nyelvhasználati gyakorlat – hasonló tudati befolyásolással is jár (vö. Banczerowski 2000; 2006; Tóth 1991; 2006).

A rejtőzködő (és „leleplezett”) ellenség⁷. A totalitárius szovjet rendszerben a hatalom egyes orosz szavakat szó szerint kisajátít a számára szükséges célok érdekében (Magyar

---

⁵ A meggyőzésről és a manipulációról részletesen lásd a további kitűnő munkákat: Aronson 2012; Árvai 2003; Bajner 2011; Bárházi 2008; Breton 2000; Dalos 1990; Péter 2012., Síklaki 2008. A politikai kommunikáció sajátos kérdéseivel kapcsolatban Bauko Jánosnak van figyelemre méltó munkássága. Bauko az onomasztika felől közelíti meg a problémát (vö. Bauko 2015¹. 2015²).

⁶ Vö. Sarkadi Nagy Márton: A hét infografikája: honnan jönnek, merre mennek a világ menekültjei. [<http://adatujzagiras.atlatszo.hu/2015/06/27/a-het-infografikaja-honnan-jonnek-merre-mennek-a-vilag-menekultjei/>]. „A hét infografikái a New York Times a világ menekültjeinek útjait térképre vivő, az ENSZ adatai alapján készült anyagából származnak.”

⁷ *A rejtőzködő (és „leleplezett”) ellenség, A megnevezett (és stigmatizált) ellenség, valamint A*

vonatkozású példákat lásd: Balázs 2006). A *vregyityel* [kártevő bogár vagy annak lárvája] a mezőgazdasággal kapcsolatos szókincsből kiválva, hosszú évtizedeken keresztül a politikai – többnyire megsemmisítésre ítéltetett – ellenfelek megnevezésévé vált, sőt 1928-tól hivatalos jogi terminus rangjára emelkedett. Az eredeti jelentés még a szó természetes szövegkörnyezetében sem érvényesült már, mivel a „kártevők” nemcsak az iparban „lepleződtek” le, hanem a mezőgazdaságban is.

A „kártevő” megjelenésének voltak más, hasonló jelentésű szinonimának tekinthető lexikai előzményei is, mint ahogyan maga a „kártevő” is szervesen illeszkedik a hatalom által megkomponált, időben jelentését egyre tágító ellenségmegnevezések sorába (vö. Heller 1989: 219–20). Az „ellenség” megnevezésére szolgáló első szavak egyike ugyanis a *kaer*, ami a *kontrrevolucionyer* [ellenforradalmár] rövidítésére használt két betű: a 'k' és az 'r' összeolvasásából keletkezett. Ezzel illették a kadétokat, a mensevikeket, az eszereket, és az anarchistákat is.

A „kártevők” mint a gazdasági és egyéb, a szocializmus és kommunizmus építését hátráltató bajok okozói csak akkor lépnek színre, amikor a tényleges ellenség egyszerűen „elfogyott”. A kör tehát tágult, a jelentés elmosódott. A „feketézők”, az emigránsok a *forradalom ellenségei* lettek, hogy majd a forradalmi hév csillapodtával – természetesen újabb jelentéstágulás mellett – a *nép ellenségeinek* vagy a *köztársaság ellenségeinek* minősüljenek. Ebbe a kategóriába már besorolhatók voltak a parasztoktól kezdve a genetikusokon keresztül a filatelistáig (!) nagyon sokan.

A *nép ellensége* kifejezés jelentésköre sokkal tágabb lett, mint a római jogból ismert *hostis publicus* [a társadalom ellensége, azaz aki Róma ellenfele], a robespierre-i *ennemi du peuple* [nép ellensége, értsd ez alatt a királypártiakat, főleg az arisztokratákat], az angol *public enemy* (azaz aki az állam ellensége), a kínai 敌人 [a nép ellensége, aki a kulturális forradalom ellensége), vagy akár a lenini – formailag azonos – kifejezésnek a jelentésköre, mely utóbbin egy időben „csak” a makacs parasztokat, az egyházi embereket, az értelmiségieket és „valamikori” fehérgárdistákat kellett érteni.

Végül a szovjethatalom, amikor már kellőképpen világossá tette mindenki számára, hogy akárkiből lehet ellenség (függetlenül attól, hogy követi-e a hivatalos irányelveket, vagy nem) újra pontosíthatott és megneveztetettek a szabotázssal megvádolt mérnökök (a *logarléces ellenség*), a Sztálin meggyilkolásával megvádolt kreml-i orvosok (*ők lesznek a fehér köpenyes gyilkosok* és a példák sorát hosszasan lehetne folytatni. A *vrag* [ellenség] előtagot tartalmazó szókapcsolatok (a *nép ellenségének felesége*, a *nép ellenségének rokona*, a *nép ellenségének családtagja*) a „kártevőhöz” hasonlóan jogi terminussá váltak, igaz, rövidítésekké kódolva: „NEF”, „NER”, „NECS”. A kifejezések politikai életrealitását bizonyítja az, hogy a gorbacsovi (peresztrojka, az „átalakulás”, az „átépítéses”) időszakban megjelent a *peresztrojka ellensége*. Napjainkban a *valaminek/valakiknek az ellensége* fogalom ismét az orosz központi média állandó „szereplője” lett.⁸

Az *ellenség* megnevezésére szolgáló szavak, illetőleg szinonimáik esetében tehát megfigyelhetjük, hogy jelentésük egyre tágul, és ezzel adott helyzetben értelemszerűen homályosodik. A konkrét felől az általános irányába tartó mozgás, a szemantikai

---

megmutatott ellenség részeket lásd Tóth 2010, 2013.

⁸ Arra, hogy az ellenségképzés folyamata milyen gyors lehet, jó példa a pillanatok alatt megromlott, az egyébként előzőleg évtizedeken keresztül következetesen ápolta gazdasági és érzelmi szempontból is kiváló török-orosz viszony. A szíriai polgárháború során lelőtt orosz vadászgép lelövése után az állami propagandisztikus tálatás következtében a milliók által kedvelt üdülőközpontból a médiában az legkegyetlenebb, hátba támadó ellenséges fészék lett. A MEDILOGIA kutatóközpont elemzése megállapította, hogy Törökország többnyire negatív szövegkörnyezetbe került és ezzel fő ellenséggé démonizálódott, megelőzve ezzel még az Iszlám Államot is. Lásd: Veszty 2015.

többértelműség óriási, a mindenkori hatalom számára politikailag kiaknázható előnyöket rejtett magában.

A megnevezett (és stigmatizált) ellenség. A Szovjetunió és annak szerves része, a GULag-rendszer, mely gazdasági és egyúttal büntető intézményként funkcionált, államilag meghatározott törvényi keretek alapján működött. Ugyanakkor minél nagyobb fokúvá vált a hierarchikusan felépített totalitárius hatalomgyakorlás az állam minden területén, annál nagyobb lett – főleg a helyi szinteken – a döntésképtelenség. Amennyiben mégis született döntés, úgy egyre-másra gyakoribbak a hivatalos, illetve felülről eszmei szinten támogatott, de valójában hivatalosan nem létező „törvényekre”, utasításokra, határozatokra való hivatkozások, elsősorban szóban, de sokszor írott formában is.

Az 1926-ban törvénybe iktatott OSZSZK Btk. törvénycikkeinek sorszámait mint „ember(ek), aki(k) az n paragrafus alapján van(nak) elítélve” jelennek meg. Így például az államellenes bűncselekmények esetében alkalmazott 58. tc. esetében az elítéltek a beszélt nyelvben *ötvennyolcasokká*, 59. tc. (az államigazgatás rendje ellen elkövetett bűncselekmények) esetében *ötvenkilencesekké*, az igazolványok rendjéről szóló 39. törvénycikk megsértői pedig *harminckilencesekké* váltak stb. (Vö. Magyarországon: *ötvenhatosok*, ám többnyire pozitív szövegkörnyezetben.) Az oroszban a lexikalizálódott törvénycikkek szabályosan ragozódtak és grafikus formájuk is többféleképpen jelenhetett meg.

Az 1930-as években, amikor a hatalom egyre másra kezdte hozzáigazítani a hatályos törvénykezési gyakorlatot a céljaihoz, sok olyan rendelet született, mely tömeges letartóztatásokhoz teremtette meg a „feltételeket”. A nyelvhasználatban ezek a rendeletek, határozatok úgy jelentek meg, hogy a megjelenésük dátumából az évet nem, csak a napot és hónapot ejtették ki. Így válhatott a beszélt nyelvben az 1932. augusztus 7-én kiadott, az állami vállalatok és kolhozok vagyonának védelméről rendelkező törvényerejű rendelet *hét nyolcaddá*, az 1947. június 4-ei (az állami és társadalmi tulajdonnal szemben elkövetett lopásról és sikkasztásról rendelkező) határozat pedig *négy hatoddá* stb..

A tömeges méretű letartóztatások, majd ítéletek sablonos (10 év, 25 év stb.), egy kaptafára ráhúzott volta tükröződött vissza egyfelől a „*huszonötösök*”, „*tízesek*” jelölésben.

A nyelvi szubsztrátum sokszínűsége visszatükröződött a GULag nyelvében is. A tolvajnyelvben a nomináció szintjén is megjelenik az alapján véve a táborig valóságot hűen tükröző szembenállás. Egyfelől jelen vannak a bűnözők, közülük is a legkivételezettebb helyzetben lévő *blatnojok*. Szilágyi Ákos tanulmányából idézve, a blatnoj „*profi bűnöző, aki a bűnözők társadalmának, az alvilágnak vagy a tolvajtársadalomnak a tagja: a társadalmon kívül él a maga tolvajtörvénye szerint, és társaival együtt külön társadalmat, egyfajta antivilágot alkot. Azért antivilágot, mert a tolvajtársadalom minden tekintetben a fennálló társadalom ellentéte és tagadása.*” (Szilágyi 1998) Megnevezésükre alig néhány szinonima szolgál, azok is főleg a belső kasztosodást jelölő szavak. Ők voltak a táborig körülmények között a rendszer támaszai, a „*társadalomhoz közeli*”, akiknek a többi rab megregulázásához is rendszer által „*törvényesített*” joguk volt. Másfelől viszont megkülönböztethetők a többiek, akik a táboriglakók döntő többségét alkotják. Ezeknek a politikai foglyoknak (és természetesen a parasztnak, a zsák lopott krumpliért elítélteknek stb.) nominációjára leginkább a szemantikailag integráló *frájer* szolgált. Ők nem csak a fennálló hatalom szemében számítottak igazi ellenségnek, de a táborigon kívüli lakosoknál is, „*mert biztosan oka van annak, hogy oda kerültek, mert velem ez nem történhetett volna meg, mert ennyiszor nem tévedhet párt sem*” stb. stb.

A GULag nyelvében egyidejűleg a frájerokkal igen nagy számban fedezhetünk fel hasonló jelentésű „*stilis*” szinonimacsoportokat, melyek szorosan kapcsolódnak a foglyok fizikai állapotához (*kanóc*, azaz sovány; *sánta*; *másfél Iván*), külsejéhez (*szakáll*; *szőrös*; (*sz*)*emüveg*; *bajusz*, *kalap* stb.), korához (az idősek gúnyneve, például *nagymami*), civil szakmájához (így például a mérnökök gúnyos megszólítása: „*Aszfalt-Járdavovics*”). Sokan közülük éppen a GULag világtól való virtuális távolságuk, illetve alkalmazkodni képtelenségük alapján

kerülnek megszólításra vagy megnevezésre, pl. az értelmiségiek megszólítására és megnevezésére használták az *Iván Ivánovics*, *Fan Fanovics* megszólításokat (A GULag nyelvéről lásd még Heller 1989; Rossi 1987; Djubjagina 1991).

A táborok „internacionalizmusát” és lakóinak kimondottan ideológiai és politikai – nem pedig a náci haláltáborok főleg faji szempontok alapján való – „összegyűjtését” tanúsítják a gúnynevek, melyekből kijut az oroszoknak, a Szovjetunió más nemzetiségeinek és a külföldinek is, akiket gyakran az országa nevével szólították meg.

A megmutatott ellenség. Akár a vörösök és fehérek polgárháborús plakátjain, akár a szovjet és náci háborús propagandaplakátokon ábrázolt / megrajzolt „arcokat” elemezzük, azonnal szembetűnik a „mi” és az „ők” oppozíciója. Jól érzékelhető az egymással szemben álló felek ideológiai különbsége is: a vörösöknél a szebb, igazságosabb jövő, „az új társadalmat akarunk” eszméje, a fehéreknél a régi, a szent Oroszország és a cár védelme, a második világháborús plakátokon a náci fajelmélet, illetőleg a szovjet politikai messiástudat. A tipizálás stabil, így a két korszak plakátjait elemezve – különösebb szelektálás és válogatás nélkül – hozhatók létre a tipikus mi és ők „arcképcsarnokai”.

„A jól megalkotott ellenségkép nemcsak a politikai, hanem a katonai győzelmeknek is záloga. A propaganda különösen fontos szerepe miatt még a polgárháború is interaktívvá válik. [...] Az akkori műveltségi szinten csak kevesen értették meg az eszmék lényegét, de rettenetesen félték attól, hogy a »magas eszmék« nevében golyót kapnak a hátukba. Nem is az eszmék, hanem a félelmek ütközete volt [...] Nem a »Kivel vagy?«, hanem a »Mitől félsz?« kérdése a valódi vízváltató a vörösök és fehérek között.” – írja Valcsenkó, majd így folytatja: „Elég, ha megnézzük a kor plakátjait: emitt a lángoló vörös muzsik, aki bunkóval rombolja Donbassz (Donyeck) gyárait (vö. 1. kép) – ő a fehérek alkotta ellenség, amott az urak, a pocakos kizsákmányolók, akik felmarkolják a gyárat, és az utolsót is elveszik a muzsikocskától, miként a német intervenció is (vö. 2. sz. kép) – ők a vörösök ellenségei. A nép számára a vörösök által ábrázolt, a valóságot jobban tükröző ellenség lett félelmetesebb.” (Valcsenkó 2009)

1-2. sz. kép

A fehérek (balról) és a vörösök (jobbról) ellenségei (az 1917-1922-es orosz polgárháború alatt).

A szovjet és a náci második világháborús propagandaplakátok „mieink” arcainak vizsgálatakor a következőket állapíthatjuk meg. A szovjet plakátokról a nemzetiségi karakterek (mongoloid, kaukázusi stb.) aktuálpolitikai okokból többnyire hiányoznak (vö. 3-8. kép). A náci háborús propaganda plakátarcai ugyanakkor nordikus európai jellegűek, s így tökéletesen megfelelnek a rasszista kánonnak (vö. 9-14. sz. kép).

3-8. sz. kép

Arcok a szovjet háborús propagandaplakátokról.

9-14. sz. kép

Arcok a náci háborús propagandaplakátokról.

Az ellenség arcát a náci Németország plakátjain szemita (esetleg kaukázusi) jegyek jellemzik (vö. 15-20. sz. kép), a szovjet plakátokon viszont Hitler-szerű karikatúrák köszönnek vissza (vö. 21-26. sz. kép).

15-20. sz. kép

Az ellenség arca a náci Németország plakátjain.

21-26. sz. kép

Az ellenség arca a szovjetek plakátjain.

Egyébiránt hasonló felosztás található Szaveljev *Az ellenség képe. Rasszológia és politikai antropológia* című könyvében (Szaveljev 2007), melynek már a címe is taszító, eszmevilága pedig végképp összeegyeztethetetlen a jelen tanulmány szerzőjének értékrendjével. Szomorú, de ezzel az eszmevilággal még 2009-ben is találkozhattunk a moszkvai sétálóutcán, plakátokon vagy „retrós” ajándécsokoládés dobozokon (vö. 27-28. sz. kép) (Lásd még: Gaszanov 1994; Bartminszkij 2005).

27-28. sz. kép

Utcai reklámtábla Moszkvában 2008-ban és csokoládésdoboz a Seremetyevo 2 repülőtér boltjában 2009-ben.

Abból a gondolatból, hogy a különböző korokban és társadalmakban a hasonló politikai és hatalomgyakorlási módszerek megközelítőleg azonos nyomokat hagynak a nyelvben az is következik, hogy az ellenség megnevezésének és megmutatásának módszertana is hasonló. És hasonlóak a konfliktusok enyhítésére szolgáló „értelmiség-specifikus” technikák is. Ezek ugyanis a rációra, a belátásra, az együttműködésre, a megértésre, a humorra és sajnos gyakran csak a reményre támaszkodnak.

Szilágy N. Sándor, miután részletesen és szellemesen elemezte a konfliktustipológiában félreértésből származó konfliktusnak nevezett jelenséget, melynek, sok egyéb mellett, egyik példája éppen a magyarokat megnevező *bozgor* (hazátlan) szó használata, így írt: „Bízunk hát benne, hogy mire ott fogunk tartani, hogy egyetlen magyar ember sem fogja soha *olahok*-nak nevezni a románokat (a moldvai csángókon kívül, ahol ez bevett, nem pejoratív neve a románoknak), akkorára a román nyelvben is elavult archaizmussá válik a *bozgor* szó!” (Szilágyi 2003: 717).

Irodalom

- ÁRVAI ANETT 2003. A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 11–35. [<http://www.arts.u-szeged.hu/download.php?docID=47853>]
- BAJNER MÁRIA 2011. Manipuláció és meggyőzés. Pécsi Tudományegyetem. TÁMOP-4.1.2.A/1-11/1-2011-0091 „Információ – tudás – érvényesülés”. [http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File/kari_projektek/informaciotudaservenyesules/tananyagok/1_al_projekt/TM/06_Manipulacio_es_meggyozes_uj.pdf]
- BALÁZS GÉZA 2006. A nyelv a politika, a hatalom, az érdekek szolgálatában. In: *Tóth Szergej 2006¹*. 129–50.
- BAŃCZEROWSKI JANUS 1997. A nyelv titkai. *Nyr.* 121 [1997]: 190–203.
- BAŃCZEROWSKI JANUS 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései.* (szerk.: Nyomárkay István). Budapest. 402.
- BAŃCZEROWSKI JANUS 2006. A nyelv mint a manipuláció eszköze. In: *Tóth Szergej 2006¹*. 89–110.
- BÁRTHÁZI ESZTER 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv, CIV. évf. 2008.december 4. szám* 443-463.
- BARTMINSZKI Je. 2005. Бартминский, Е.: Языковые стереотипы. [Nyelvi sztereotípiák]. In *Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике.* Москва.
- BAUKO JÁNOS 2015¹. *Tulajdonnév – kép – hatalom.* In: Gaál Zsuzsanna, Klippel Rita, Tóth Eszter (szerk.): *Nyelvészt, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére.* Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 231-244.
- BAUKO JÁNOS 2015². *Bevezetés a szocioonomasztikába.* Nitra – Nyitra. 170.
- BRETON, PHILIPPE 2000. *A manipulált beszéd.* Helikon Kiadó. 210.
- DALOS GYÖRGY 1990. A politikai nyelv buktatói. *Kritika.* 12.
- DJUBJAGINA 1991. Дюбьягина Ю.П., Бронникова А.Г.: *Толковый словарь уголовных жаргонов.* [Alvilági zsargon értelmező szótára]. Москва.

- ELLIOT ARONSON - ANTHONY R. PRATKANIS 2012. *A rábeszélőgépj – Élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Ab Ovo Kiadói kft.
- GASZANOV I. 1994. Гасанов И.Б.: Национальные стереотипы и «образ врага». [Nemzeti sztereotípiák és az ellenség képe]. Москва. 3–7, 23–39. [http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Chernjav/10.php]
- HELLER M. 1989. Геллер, М., Некрич, А.: *Утопия у власти*. [A hatalomra került utópia]. История Советского Союза с 1917 года до наших дней. London: OPI. 926.
- MÓZES DOROTTYA 2015. *A menekültkérdés diskurzusa: az idegenség, az ellenség és a határzár szemiotikája felé*. A hatalom jelei, képei és terei konferencia. Szegedi Tudományegyetem JGYPK, 2015. november 6-7. [<http://www.jgypk.hu/jelkepter/hatalom/>]
- PÉTER MIHÁLY 2012. *A leleplező nyelv. Álcázás és ámitás a nyelv használatában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. Az ékekszólás kiskönyvtára (Sorozatszerkesztő Bárdosi Vilmos, Kiss Gábor). 167.
- ROSSI Zs. 1987. Росси Жак: *Справочник по ГУЛАГу*. [Kézikönyv a GULagról]. Исторический словарь советских пенитенциарных институций и терминов, связанных с принудительным трудом. London, Overseas Publications Interchange Ltd, 546.
- SÍKLAKI ISTVÁN 1994. *A meggyőzés pszichológiája*. Budapest. Tankönyvkiadó
- SÍKLAKI ISTVÁN 2008. *Szóbeli befolyásolás*. I-II. Typotext Elektronikus Kiadó kft. 348., 324.
- SZABÓ MÁRTON (szerk.) 1998. *Az ellenség neve*. Budapest: József Műhely Kiadó
- SZAVELJEV A. 2007. Савельев Андрей: Образ врага. Расология и политическая антропология. Расовый враг. [Rassológia és politikai antropológia]. [<http://www.libros.am/book/read/id/295546/slug/obraz-vraga-rasologiya-i-politicheskaya-antropologiya>]
- SZILÁGYI ÁKOS 1989. Orosz alvilág a Szovjetunióban. A „blatnoj” természetrajzához. In: Kovács Ákos, Sztrés Erzsébet: *Tetovált Sztálin*. (Szovjet elítéltek tetoválásai és karikatúrái). Szeged. 211–35.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2003. Mi egy más. Közéleti írások. Kalota Könyvkiadó.
- TÓTH SZERGEJ 1991. A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. In: *AETAS*, 1: 5–39.
- TÓTH SZERGEJ 1994. Nyelv és társadalom. Társadalmi és nyelvi változások. In: *Tóth Szegej, Vass László (szerk.): Pápuáktól a Pioneerig*. Szeged. 131–60.
- TÓTH SZERGEJ 1998. Тезисы о языковых явлениях в советской тоталитарной системе. [Tézisek a szovjet totalitárius rendszer nyelvi jelenségeiről]. In: *Сборник статей по русистике*. Vip. 1. Szeged. 103–8.
- TÓTH SZERGEJ 2002. Nyelvi hamisítások. In: Fóris Ágota, Kárpáti Eszte, Szűcs Tibor (szerk.): *A nyelv nevelő szerepe*. Pécs: Lingua Franca Csoport. Pécs.
- TÓTH SZERGEJ 2004. A totalitarizmus szóteremtése. In: Tóth Szegej, Földes Csaba, Fóris Ágota (szerk.): *Lexikográfiai körkép. Fasciculi Linguistici Series Lexicographica 3*. Szeged: Generalia. 192–203.
- TÓTH SZERGEJ 2006¹. (szerk.). *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó. Juhász Gyula Felsőoktatási kiadó. 159–82.
- TÓTH SZERGEJ 2006². Egy totális diktatúra nyelve. In: Tóth Szegej 2006¹ 159–82.
- TÓTH SZERGEJ 2008. A nyelv mint hatalmi eszköz – meggyőzés és manipulálás Dantétól Orwellig. Elhangzott a *Szabadegyetem-Szeged* előadásorozat keretében 2008. március 12-én. [www3.u-szeged.hu/object.6dcc19bd-1fff-4c6f-8de7-4d7efbacdf5d.ivy]
- TÓTH SZERGEJ 2009 A meggyőzéstől a manipulációig. Elhangzott *A Meggyőzéstől a manipulációig* című konferencián Miskolcon 2009. január 26-án (Lásd még a téziseket. In Simigné Fenyő Sarolta (szerk.) 2009. *A meggyőzéstől a manipulációig*. Miskolc: Miskolci Egyetem, BTK, Modern Filológiai Intézet. 16.)
- TÓTH SZERGEJ 2010. Az ellenség neve. In: *Gecső Tamás, Kiss Zoltán, Tóth Szegej (szerk.): Ti és mi. Alkalmazott nyelvészet és interdiszciplinaritás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 149.
- TÓTH SZERGEJ 2013. Nyelv, kép, hatalom. 2. jav. kiadás. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 202.
- VALCSENKÓ A. 2009. Вальченко Александр: Москва – враг народа. [Moszkva, a nép ellensége]. *Одиново.инфо* [www.odintsovo.info/white/blog.asp?id=919]

Veszty 2015. Турция глазами СМИ: из любимого курорта – в главные враги. 29 декабря 2015.
[<http://www.vesti.ru/doc.html?id=2703767>].

ZENTAI ISTVÁN 1998. A meggyőzés útjai. Typotex Kiadó. Вр.